

delen beproefde methode (zie *BMGN*, CI (1986) 631 -632, CIV (1989) 248-249, CVI (1991) 77-78, CVII (1992) 171 -172) wordt van elk pand eerst vermeld wie er in de loop der eeuwen, al dan niet als eigenaar, hebben gewoond. Vervolgens komt de bouwgeschiedenis aan de orde en wordt aan de hand van bewaard gebleven boedelinventarissen en overzichten van kunstbezit — die integraal als bijlagen zijn opgenomen—nagegaan hoe de huizen waren ingericht. Tot slot wordt stilgestaan bij de huidige toestand van ieder pand, zowel wat de gevel als wat het interieur betreft.

De bewoningsgeschiedenis van beide huizenrijen werd en wordt in sterke mate bepaald door de aanwezigheid van de universiteit. Van de beschreven panden is het Academiegebouw, de voormalige kapel van het Witte-Nonnenklooster, dan ook het belangrijkste. In de nabijheid van dit centrum van wetenschap woonden niet alleen vele hoogleraren en had menige student zijn kamer, maar ook dreven hier vanaf het einde van de zestiende eeuw tot ver in de negentiende eeuw heel wat boekhandelaren en -drukkers hun nering. De belangrijkste onder hen waren zonder twijfel de leden van de familie Elsevier, die aan weerszijde van de gracht een groot aantal huizen bezaten of huurden. Daarnaast dienen tevens de namen van Luchtmans, Van der Aa en Luzac te worden genoemd. Ook vertegenwoordigers van het stedelijke regentenpatriciaat vestigden zich hier. Aan de Academiezijde bevindt zich bijvoorbeeld het kapitale pand Rapenburg 65. Dit was in de eerste helft van de achttiende eeuw de woning van leden van de familie De la Court, die het voorzagen van een welhaast vorstelijk interieur. Aan de overkant van de gracht staat het qua inrichting al even indrukwekkende Rapenburg 48, van 1665 tot 1791 de residentie van de machtige Van Leyden-dynastie. Juist in deze twee huizen woonden in de loop der jaren verschillende vooraanstaande Leidse collectioneurs—Heidanus, De la Court van der Voort, Gaubius en Twent, Pieter Comelis en Diederik III van Leyden — van wie de verzamelingen van schilderijen, prenten, munten, kunstvoorwerpen en dergelijke *en détail* worden beschreven. Ook anderszins ontbrak het hier niet aan personen van naam. Zo hebben onder anderen Cornelis van Vollenhoven (nrs. 38 en 40), Jacobus Arminius (nr. 48), de latere koning Willem I (nr. 48), Christiaan Snouck Hurgronje (nr. 61), Cornelis de Gijsselaar (nr. 65), Johannes Kneppelhout (nr. 65) en Jan Rosa (nr. 67) voor kortere of langere tijd in een van de huizen aan weerszijde van dit stuk van het Rapenburg gewoond.

Van alle werelddelen — zo redeneerde de zeventiende-eeuwse Leidse hoogleraar in de theologie Johannes Polyander à Kerkhoven — is Europa het mooiste continent, hierbinnen zijn de Lage Landen de mooiste streek, hierbinnen is Holland het mooiste gewest, hierbinnen is Leiden de mooiste stad en hierbinnen is het Rapenburg de mooiste straat; 'Donc il s'ensuit que je suis logé en la plus belle rue du monde' (Vb, 94). Slechts weinigen zullen deze bewering heden ten dage in volle ernst voor hun rekening willen nemen. Maar op grond van hetgeen in de nu voltooid reeks 'Het Rapenburg' is beschreven en is afgebeeld, kan men zich in ieder geval een voorstelling maken hoe iemand tot een dergelijke lofprijzing van Leidens voornaamste en schitterendste gracht kon komen.

A. J. C. M. Gabriëls

MIDDELEEUWEN

A. van der Schoor, *Het ontstaan van de middeleeuwse stad Rotterdam. Nederzettingsgeschiedenis in het Maas-Merwedegebied van ca. 400-1400. The origins of the medieval town of Rotterdam. Settlement history in the Maas-Merwede region from ca. 400-1400* (Dissertatie

Rotterdam 1992; Rotterdam: Archiefdienst gemeente Rotterdam, Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992, 226 blz., f45,-, ISBN 90 6469 669 1).

Dit werk is bedoeld, zo verklaart de auteur in de inleiding, als een samenvattend overzicht van de oudste geschiedenis van Rotterdam sedert Jansma's bekende studie uit 1940. Het begrip 'Rotterdam' blijkt ruim te zijn opgevat. Het is het 'Maas-Merwedegebied': de gebieden aan weerszijden van de Merwede vanaf Hardingsveld en Werkendam tot de Maas, en verder aan weerszijden van de Maasmonding, een en ander omvattende Voome, Putten, de Hoekse Waard, de Riederwaard, de Zwijndrechtse Waard, Dordrecht en omgeving, de Grote Waard, de Alblasserwaard, de Krimpenerwaard, Delfland en Schieland, dan wel delen van die gebieden. Deze opvatting wordt nauwelijks beargumenteerd. De oudste geschiedenis van Rotterdam 'is onlosmakelijk verbonden met die van het Maas-Merwedegebied waarbinnen het middeleeuwse Rotterdam ontstond'; dat is alles. Doordat de relatie tussen de lokale en de regionale benaderingswijzen niet nader wordt aangegeven, blijft de tweeslachtigheid die in de titel en de ondertitel besloten ligt hinderlijk onuitgewerkt aanwezig. Vatten wij deze studie op als ontstaansgeschiedenis van Rotterdam, dan is de omgeving wel zo royaal bemeten dat de stad erin als in het niet verdwijnt; vatten wij haar op als nederzettingsgeschiedenis van het Maas-Merwedegebied, dan is het centraal stellen van juist die ene nederzetting daarin bevreedend.

Drie hoofdstukken lang, samen ruim tachtig pagina's, worden ons samenvattingen of uittreksels verschaft van de nieuwere literatuur over de geschiedenis van het aangeduide gebied: over 'Ontwikkelingen in en na de Frankische Tijd tot ca. 1000', 'Het platteland in de periode 1000-1300', en 'Overstromingen, bedijkingen en waterstaatszorg (tot ca. 1300)'. Deze hoofdstukken zijn om drie redenen teleurstellend. Om te beginnen overtuigen zij mij niet alsnog van de juistheid van de keus voor de bovenaangegeven grootrotterdamse opvatting. Ten tweede zijn ze op zichzelf beschouwd matig tot zwak van kwaliteit en in ieder geval arbitrair: wat moet de geïnteresseerde in de middeleeuwse geschiedenis van Rotterdam in hemelsnaam met Noormanneninvallen, rijksdelingen, het Utrechtse kerkje van Dagobert, continuïteitsproblemen in de bewoningsgeschiedenis tussen de Romeinse en de Frankische periode, en zoveel meer? Ten derde, hetgeen over Rotterdam in eigenlijke zin wordt medegedeeld is erg mageren ten gevolge van de wijze van presenteren, namelijk verspreid over de genoemde uittreksels, moeilijk te grijpen.

Met het vierde hoofdstuk getiteld 'Handel, handelsnederzettingen en het ontstaan van steden', lijken we tot de kern van het beoogde onderzoek door te dringen. De opbouw van dit hoofdstuk oogt logisch: vanuit een inleiding over 'De overgang naar een agrarisch-verstedelijkte samenleving' belanden we via schetsen van 'De vier vroege handelsnederzettingen' (te weten Witla, Vlaardingen, Dordrecht en Schoonderwoerd), via paragrafen over 'De internationale handel', 'De inheemse productie' en 'Het ontstaan van steden' bij korte studies van vier 'Handelssteden langs Maasmond en Maas' (te weten Brielle, Vlaardingen, Schiedam en, tot slot, Rotterdam). Lezing van een en ander is evenwel een onthutsende bezigheid. Elk van de paragrafen is zo kort dat uitwerking van de onderscheidene thema's bij voorbaat is uitgesloten. Daar komt bij dat de auteur zich van tal van vraagstukken, ook de meest elementaire, niet goed rekenschap geeft. Als voorbeeld noem ik de kwestie van de stad als grafelijke stichting dan wel als de resultante van een autonome ontwikkeling 'van onderaf'. De vraag is actueel; beide verklaringswijzen, die elkaar zo goed als uitsluiten, kennen in het onderzoek van de stedenvorming in Holland en Zeeland hun aanhangers. De auteur stelt dat de theorie¹ van de autonome ontwikkeling voor het Maas-Merwedegebied de meest geëigende is (99). Hij noemt drie argumenten. Het eerste betreft het feit dat een aantal nederzettingen al vóór de landsheerlijke stadsrechtverlening stedelijke

kenmerken vertoont. Het tweede luidt dat het initiatief tot stadsrechtbeoorkonding veelal van de bestuurders van de desbetreffende nederzetting uitging; het derde is ontleend aan het feit dat de stadsrechtorkonden in veel gevallen ook door die bestuurders zijn opgesteld. Er wordt echter geen enkel voorbeeld aangehaald dat de geldigheid van het tweede en het derde argument voor het Maas-Merwedegebied staft. Het eerste argument, dat in de door de auteur aangehaalde onderzoeken een afgeleide van het tweede en het derde is, komt daardoor in de lucht te hangen. Dat de stad in het Maas-Merwedegebied doorgaans een produkt van een autonome ontwikkeling is, is niet bewezen of zelfs maar aannemelijk gemaakt, ook niet door het door de auteur aangehaalde voorbeeld van Dordrecht. Ongetwijfeld was Dordrecht reeds lang vóór de stadsrechtverlening van 1220 een nederzetting met stedelijke trekken, maar zonder meer zegt dat niets over het autonome dan wel landsheerlijke gehalte van die trekken. De voorkeur van de auteur voor de theorie van de autonome ontwikkeling doet even weinig ter zake als de in het voorbijgaan gemaakte, uit de lucht gegrepen mededeling over de totstandkoming van Zeeuwse en Hollandse stadskeuren naar Vlaamse en Luikse voorbeelden. Wonderlijk genoeg bekend de auteur zich vervolgens mede tot de leer van de landsheerlijke stadsstichtingspolitiek, en ook nu ontbreken de bijgaande ondoordachte opmerkingen niet. Zo zou de keuze (door de burgers van Haarlem!) van het recht van 's-Hertogenbosch het streven van de graaf weerspiegelen om de stedelijke ontwikkeling naar zijn hand te zetten; voorts zou die keuze in de hand zijn gewerkt mede door de goede verstandhouding tussen de graaf en de hertog van Brabant sedert het verdrag van 1200 (een capitulatie na een militaire nederlaag!). Wij vernemen ook nog dat de verlening van autonomie aan stedelijke nederzettingen een belangrijke uitbreiding van het landsheerlijke gezag betekende. Per saldo zijn wij niets wijzer geworden. De geldigheid voor het Maas-Merwedegebied van de opvatting waar de auteur van uitging (stadsvorming als een autonome ontwikkeling) is niet aangetoond of zelfs maar waarschijnlijk gemaakt, terwijl die opvatting bijna geruisloos de er aan tegengestelde zienswijze (stadsvorming uit doelgericht landsheerlijk beleid) in zich heeft opgenomen. Dit alles voltrekt zich bovendien vrijwel zonder dat bronnen worden aangehaald, laat staan onderzocht.

Daarin komt weinig verandering in de paragraaf 'Grafelijke privileges en stedelijke ontwikkeling', de enige paragraaf van het vijfde hoofdstuk 'De ontwikkeling van Rotterdam in de veertiende eeuw' die binnen de gestelde kaders van het boek valt. Dat de bekende oorkondetekst waarbij graaf Floris V op 11 augustus 1270 voorrechten aan de burgers van Rotterdam heet te verlenen zonder veel omhaal als *falsum* aan de kant wordt geschoven is te billijken, maar het is onbegrijpelijk dat de auteur geen aandacht besteedt aan een onverdachte, zij het alleen in de vorm van een ongedateerde vermelding overgeleverde oorkonde waarbij diezelfde graaf Rotterdam 'vryheden' toekent. Nu blijft de tot voor kort gangbare opvatting gehandhaafd dat Wolfen van Borsele met de grafelijke voorrechtsverlening van 1299 gepoogd heeft de nog onbeduidende nederzetting Rotterdam tot werktuig voor zijn particuliere machtsstreven te maken, en dat die nederzetting nog even weinig stedelijke kenmerken zal hebben vertoond toen die poging na korte tijd werd gefrustreerd. Had de auteur ook het *deperditum* van Floris V in het onderzoek betrokken, dan was een wezenlijk ander beeld ontstaan. Rotterdam bezat al, zo concludeer ik althans, op zijn laatst in 1296, mogelijk sedert 1270 (er is een traditie los van het eerder genoemde *falsum* die naar dat jaar verwijst) stedelijke status. Men had een dergelijke conclusie, of althans de afweging daarvan tegen de overige denkbare zienswijzen, van de auteur mogen verwachten.

Uit het bovenstaande zal duidelijk zijn dat ik het boek van Van der Schoor teleurstellend vind. Mijn kritiek laat zich onder twee noemers brengen. In de eerste plaats is er de niet uitgewerkte onderlinge positiebepaling van de lokale en de regionale benadering die ik al aanduidde. Voor

het onderzoek van nederzettingen waarover voor de vroege periode weinig gegevens beschikbaar zijn, en Rotterdam behoort daar toe, zal men veelal een beroep op de vergelijkende methode moeten doen, maar niet dan nadat men de specifiek lokale gegevens tot op de bodem heeft onderzocht. De auteur laat dat na. Hij gooit het materiaal over het Maas-Merwedegebied en over Rotterdam op een hoop en behandelt het in één gang. Dat werkt dubbel nadelig. Van meet af aan blijft onduidelijk wat in het gegeven beeld nu specifiek Rotterdams is; en de mogelijkheid tot werkelijk vergelijkend onderzoek is bij voorbaat uitgesloten doordat de te vergelijken elementen met elkaar zijn vermengd. Mijn tweede punt van kritiek betreft de diepgang en het gewicht. Nergens komt de auteur aan werkelijk onderzoek toe, hij stijgt niet uit boven het niveau van de compilatie, en de bronnen dringt hij nauwelijks binnen. Dat hij tekortschiet waar het op het omschrijven van de probleemstelling aankomt, duidde ik al aan.

Het zou onbillijk zijn wanneer ik mijn kritiek alleen op het hoofd van de auteur zou laten neerkomen. Het besproken boek is een proefschrift, tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van een promotiecommissie bestaande uit prof. dr. W. Th. M. Frijhoff (promotor), dr. J. van Herwaarden (co-promotor) alsmede prof. dr. D. P. Blok, prof. dr. D. E. H. de Boer, prof. dr. P. A. Henderikx en prof. dr. P. B. M. Blaas (leden). Het is mij een raadsel hoe deze zes, die ik ken als gedegen en gewetensvolle vaklieden, dit werkstuk zo hebben kunnen doorlaten. Door een tekortschietende begeleiding zit onze wetenschappelijke geschiedbeoefening nu met een publikatie beneden het peil dat men er van dient te verlangen, en de auteur met een pijnlijke ontvangst van zijn proefschrift die men hem had behoren te besparen.

J. G. Kruisheer

A. Rigney, D. Fokkema, ed., *Cultural participation. Trends since the Middle Ages* (Utrecht publications in general and comparative literature XXXI; Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins publishing company, 1993, ix + 261 blz., f80,-, ISBN 90 272 2219 3 (NL), ISBN 1 55619 430 7 (USA)).

Het noodlot van onderzoeksinstituten, en binnenkort van onderzoekscholen, is dat ze periodiek moeten laten zien dat er wordt samengewerkt, liefst rond een gezamenlijk thema. Bundels en themanummers zullen in de toekomst exponentieel in aantal en omvang toenemen. Al even voorspelbaar is dat de recensenten het in toenemende mate zullen laten afweten. Als uitgevers en auteurs zelf niet meer dan een schijn van eenheid in hun gezamenlijke productie kunnen aanbrenge, waarom zou de recensent zich dan vermoeien? Als participant in zulke instituties ken ik het probleem van binnenuit, en verre van mij wie dan ook iets te verwijten, maar het moet gezegd dat het Onderzoeksinstituut voor geschiedenis en cultuur het de recensent niet gemakkelijk maakt. De congresbundel die hier ter bespreking staat heeft, ondanks de dappere poging van inleider Ann Rigney tot definiëring van 'a unifying topic of interdisciplinary research' (2), eigenlijk als enige rode draad dat alle vijftien bijdragen wel op de een of andere manier met cultuurparticipatie te maken hebben. Ze waaieren absoluut alle kanten uit, qua periode (1300-nu), cultuurbegrip (van hoog tot laag), thematiek (van voetbal tot leescultuur), aanpak (van tekstanalyse tot *survey data*), methodologische achtergrond, theoretische allianties, disciplinaire ligging, en noem maar op. Van de lange-termijn-trends uit de ondertitel vind ik nauwelijks iets terug. Wel horen we over klerikale deelname aan literaire cultuur in de middeleeuwen, de constructie van een collectief geschiedbeeld in de Italiaanse renaissance, cultuurarbeid van predikanten in de Gouden Eeuw, de groei van het lezerspubliek even later, schoolhervorming